

مقاله پژوهشی:

شناسایی مولفه‌های توسعه آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور با رویکرد فراترکیب

شهرام مهرآور گیگلو، مهدی ناظمی اردکانی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۱۲

چکیده

هدف پژوهش حاضر، شناسایی مولفه‌های توسعه آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور است. این پژوهش در چارچوب رویکرد کیفی و با استفاده از روش فراترکیب با رویکرد هفت مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو انجام شد. جامعه آماری مورد مطالعه شامل کلیه تحقیقات و مطالعات فارسی (مقاله، پایان نامه، رساله) چاپ شده در حوزه آینده‌پژوهی در آموزش عالی در بین سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰ است. در این راستا، کلیدواژه‌های مرتبط با هدف پژوهش مورد جست‌وجو قرار گرفت و مقالات و اسناد به دست آمده با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و با توجه به معیارهای پذیرش مورد بررسی قرار گرفتند که در نهایت ۲۹ پژوهش که از معیارهای ورود به مطالعه برخوردار بودند با استفاده از روش تحلیل مضمون تجزیه و تحلیل شدند. بر اساس نتایج تحلیل داده‌ها برای جمع‌آوری داده‌ها ۲۲۰ کد باز شناسایی شد که در ۸ مضمون اصلی و ۱۴ مضمون فرعی دسته‌بندی شدند که عبارتند از: آموزش (بازنگری برنامه درسی متناسب با نیازهای جامعه؛ به‌روز کردن و آینده‌محوری در برنامه‌درسی؛ روش‌های تدریس)، کارآفرینی (اقتصادی‌شدن آموزش عالی؛ دانشگاه کارآفرین)، بین‌المللی‌شدن (بین‌المللی‌سازی دانشگاه)، فناوری (دسترسی به پایگاه‌های اطلاعاتی؛ گسترش آموزش‌های آنلاین)، پژوهش (کاربردی و تجاری‌شدن پژوهش؛ هدفمندی پژوهش)، منابع انسانی (توسعه فردی؛ توسعه مهارت‌های مدیریتی)، ساختاری (ساختار انعطاف‌پذیر) و سازگاری با محیط (دانشگاه سازگار شونده). یافته‌های این پژوهش بینش جدید و ارزشمندی در این زمینه با درک عمیق از ماهیت آن ارائه کرده است که می‌تواند در توسعه آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور مؤثر واقع شود.

کلیدواژه‌ها: آموزش عالی، آینده‌پژوهی، فراترکیب

۱. دکتری مدیریت آموزش عالی، پژوهشگر دانشگاه عالی دفاع ملی؛ نویسنده مسئول؛ رایانامه:

shahramm27@gmail.com

۲. دانشیار دانشگاه جامع امام حسین (ع).

مقدمه

با توجه به افزایش نرخ تغییر در جامعه و ظهور عصر دانش و با هدف خلق آینده مطلوب، آینده‌پژوهی برای افراد، سازمان‌ها، نهادها و جوامع به یک الزام تبدیل شده است (عنایت الله، ۲۰۰۵؛ ۵۸). همچنین هماهنگ با جریان کلی تغییرات در جهان، آینده‌پژوهی در آموزش عالی نیز به‌عنوان یکی از پیش‌نیازهای اصلی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی بلندمدت نظام دانشگاهی ضروری شده است (مهرآور گیگلو، ۱۴۰۰؛ ۱۷). دانشگاه یکی از مهم‌ترین اجزای نهاد آموزش و از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهی جهان آینده تلقی می‌شود. به‌دلیل دگرگونی‌های شدیدی که امروزه دنیای آموزش عالی را تحت تأثیر قرار داده، اهداف، برنامه‌ها و جهت‌گیری‌های دانشگاه بیش‌ازپیش در کانون توجه واقع شده‌اند. مروری بر تحولات آموزش عالی از ظهور اولین دانشگاه در قرن سیزدهم تا به امروز نشان می‌دهد آموزش عالی همواره نهادی پویا و متغیر بوده و همگام با تحولات و ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و معرفتی تغییر کرده است (پروین، ۱۴۰۰؛ ۱۳). از طرفی دیگر جهان بسیار پرتعارض و محتوایش پر تنش شده است و دانشگاه‌ها باید به آینده‌اندیشی و آینده‌پژوهی دست بزنند و با قابلیت انعطاف و سازگاری فعال در اندیشه تعریف مجدد جایگاه و سهم خود در آینده این جهان متحول باشند (فراستخواه، ۱۳۹۲).

همچنین با توجه به قرار گرفتن دانشگاه‌ها در محیط متغیر، رقابتی و چالش‌های ناشی از جهانی‌شدن آموزش عالی، اطمینان از بروز آینده‌ای مشخص برای یک دانشگاه، نوعی ساده‌اندیشی به حساب می‌آید؛ زیرا عدم قطعیت‌ها سبب می‌شود تا آینده‌های متعددی برای یک دانشگاه، متصور شود. آینده‌هایی که بروز هر یک از آنها، راه‌کارهای مخصوص خود را برای ادامه حیات دانشگاه طلب می‌کند و تعیین تنها یک راهبرد برای آینده دانشگاه و تأکید بر اجرای آن بدون در نظر گرفتن تحولات محیط و بدون انعطاف‌پذیری در اعمال تغییرات در راهبردها، امری مردود به‌شمار می‌آید (مهرآور گیگلو، ۱۴۰۰؛ ۲۱). کانوی^۱ (۲۰۰۱) طی آینده‌پژوهی برای دانشگاه فنی سوئیتین استرالیا بر چند رهیافت زیر تأکید کرده است: آینده‌پژوهی باید در نظام خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری آموزش عالی و دانشگاه به‌صورت یکپارچه نهادینه شود؛ باید در دانشگاه برای

^۱ Conway

آینده‌نگاری ظرفیت‌سازی‌های لازم صورت گیرد؛ بدون مشارکت و درگیری اعضای هیأت علمی و کارکنان در برنامه‌های دانشگاه، امکان آینده‌نگاری مطلوب میسر نمی‌شود؛ نظام اطلاعاتی کارآمد مهم‌ترین رکن آینده‌نگاری دانشگاهی است.

امروزه، بسیاری از دولت‌ها به اهمیت فعالیت‌های آینده‌پژوهی پی برده‌اند و از این‌رو این ابزار نسبتاً جدید و نوآورانه جهت کمک به سیاست علم و فناوری در سراسر جهان، در حال گسترش است. آینده‌پژوهی اولین بار به دلیل یک ضرورت نظامی در سال ۱۹۴۸ در موسسه «رند» در آمریکا مطرح شد. عمده این مطالعات بر مبنای پیش‌بینی بود که سعی در شناخت وقایع احتمالی جنگ داشت و بعدها در مسائل غیرنظامی و اقتصادی نیز به کار رفت. از دهه ۸۰ به بعد، مفهوم آینده‌پژوهی در سیاست‌گذاری جای گرفت. برای نخستین بار، ژاپنی‌ها در دهه ۸۰ از آینده‌پژوهی به‌عنوان ابزار سیاست‌گذاری استفاده کردند. چندین دهه است که در سازمان‌های دولتی و خصوصی، برنامه‌های آینده‌نگاری در مقیاس‌های بخشی، منطقه‌ای و ملی و در حوزه‌های مختلف علم، فناوری، فرهنگ، محیط زیست و غیره اجرا می‌شود؛ ولی در سال‌های اخیر زمینه و چشم‌انداز این برنامه‌ها بر حوزه علم و فناوری تمرکز داشته و اکنون آینده‌پژوهی علم و فناوری ابزار تصمیم‌گیری دولتی در محیط سیاست علم و فناوری است (نیکویه^۱ و همکاران، ۲۰۲۱؛ میسنر، گوکبرگ و سوکولوو، ۲۰۱۳). در ایران نیز با توجه به اهمیت آینده‌پژوهی در عرصه‌های کلان سیاست‌گذاری و با عنایت به رهنمودهای بالاترین مقام تصمیم‌گیری کشور از حدود ۲۰ سال پیش مجموعه فعالیت‌های فکری در زمینه آینده‌پژوهی آغاز شده است (مهرآور گیگلو، ۱۴۰۰: ۶). از مهم‌ترین اقدامات کشور در حوزه آینده‌پژوهی می‌توان به مواردی همچون تدوین سند چشم‌انداز کشور در افق ۱۴۰۴ برای ترسیم دورنمای از وضعیت مطلوب کشور در ۲۰ سال آینده، بیانیه گام دوم انقلاب، نقشه جامع علمی کشور و پیلوت آینده‌نگاری مناسب‌ترین فناوری‌های ایران ۱۴۰۴ اشاره کرد. همچنین توجه به سند چشم‌انداز ایران ۱۴۰۴ نشان می‌دهد که علم و فناوری، به‌خصوص، فناوری اطلاعات، جایگاه ویژه‌ای در افق چشم‌انداز دارد. یقیناً دستیابی به این چشم‌انداز بدون

^۱ Nikooye

^۲ Meissner, Gokhberg & Sokolov

ترسیم وضعیت آینده و برنامه‌ریزی دقیق برای توسعه امکان‌پذیر نیست (پروانه، نیاز آذری و عنایتی، ۱۴۰۰).

بررسی مطالعات انجام شده در زمینه آینده‌پژوهی در داخل کشور نشان می‌دهد که باوجود اهمیت توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی در سطح دنیا هنوز پژوهش زیادی در این زمینه در آموزش عالی کشور انجام نشده است و تنها تعداد معدودی پژوهش است که به صورت مشخص به آینده‌پژوهی در آموزش عالی کشور پرداخته است که در ادامه به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود. مهدی‌زاده و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی به سناریونگاری آینده دانشگاه مطلوب در افق ۱۴۰۴ پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که برای آینده دانشگاه چهار سناریو به شرح زیر مطرح است. بازار رقابت انحصاری: دانشگاه به مثابه نهادی متعامل و توده پرور؛ بازار انحصار چندگانه: دانشگاه به مثابه نهادی متعامل و نخبه پرور؛ بازار بدون رقابت: دانشگاه به مثابه نهادی هسته‌ای و نخبه پرور؛ بازار انحصار چندگانه طرف تقاضا: دانشگاه به مثابه نهادی هسته‌ای و توده پرور. عبدی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی به تبیین افق ۱۴۰۴ آموزش عالی ایران با استفاده از روش سناریونویسی پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش بر اساس تحلیل محتوای اسناد بالادستی نشان داد که چشم‌اندازها و رسالت‌های آموزش عالی ایران را می‌توان در سه مقوله آموزش، پژوهش و خدمات مورد بررسی قرار داد و براساس این یافته‌ها و نظرات خبرگان، چهار سناریوی بازسازی‌گرایی، سازش‌گرایی، استانداردگرایی و سازنده‌گرایی برای آموزش عالی ایران متصور شده است. که مطلوب‌ترین سناریو برای آینده آموزش عالی کشور در افق ۱۴۰۴ سناریو سازنده‌گرایی بود. بیدختی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی به آینده‌پژوهی تغییرات رویکردی آموزش عالی در توسعه سرمایه انسانی؛ سناریویی محتمل برای افق ۱۴۰۴ پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش تفکر برتر (تفکر غالب به جای تفکر خستی یا مغلوب)، توان بالا در تشخیص صحیح مسائل (قوه مسئله‌بینی) و توان بالا در برقراری ارتباطات و کارگروهی در ابعاد فراسازمانی را از مهم‌ترین توانمندی‌های سرمایه انسانی دانسته است. کشاورز و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی به طراحی محتوای برنامه درسی مبتنی بر توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش در چارچوب مدل پارادایمی شامل: شرایط علی (۳مقوله)،

پدیده محوری (بازنگری محتوای برنامه درسی با تاکید بر آینده‌پژوهی)، راهبردها (۶ مقوله)، زمینه (۳ مقوله)، شرایط مداخله‌گر (۲ مقوله) و پیامدها (۴ مقوله) بود. مرزوقی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان رابطه بین کیفیت تجارب یادگیری با رشد توانایی آینده‌پژوهی دانشجویان به این نتیجه رسید که بین ابعاد کیفیت تجارب یادگیری، ابعاد انعطاف‌پذیری یادگیری، محتوا و روابط رسمی و غیر رسمی استاد- دانشجو و ابعاد توانایی آینده‌پژوهی دانشجویان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. مالکپور و سنجری (۱۳۹۳) در پژوهشی که در حوزه آینده‌پژوهی در آموزش عالی انجام داده‌اند پنج سناریو، ۱. دانشگاه‌ها، برگزارکننده و مدافع دوره‌های گسترده آنلاین (MOOC) خواهند بود، ۲. هدایت تولید دانش، ۳. تولید دانش پاسخگو، ۴. شرکای همکاری برای پایداری محلی و ۵. تکنیک‌های نوآوری در استخدام مراکز دیگر را ارائه کرده‌اند. همچنین نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد که سه عامل دیجیتالیزاسیون و فناوری اطلاعات و رایانه، بین‌المللی‌شدن و تأثیر روندهای جمعیتی می‌تواند بیشترین تغییرات را تا سال ۱۴۰۴ برای دانشگاه‌های کشور به وجود آورند.

بیشتر پژوهش‌های انجام شده در حوزه آینده‌پژوهی و سناریونویسی در کشور معطوف به حوزه فناوری و پس از آن سیاست‌گذاری است (گلدسته، ۱۳۹۶: ۴۹) و این امر سبب شده است که کاربرد روش‌های مختص به حوزه آموزش عالی در ایران بسیار کم باشد. با این اوصاف، با وجود اهمیت والایی که کاربرد مفاهیم مرتبط با آینده‌پژوهی در آموزش عالی دارد؛ این علم در کشور به‌عنوان حوزه‌ای نوپا در عرصه آموزش عالی مطرح است و نیازمند توجه ویژه و عمیق از سوی دست‌اندرکاران آموزش عالی است. با عنایت به نکات یادشده، مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که نشان دهد با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده در ادبیات و پیشینه نظری مربوط به موضوع پژوهش، مهم‌ترین مولفه‌های توسعه آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور کدامند؟

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت داده‌ها و سبک تحلیل در گروه پژوهش‌های کیفی قرار گرفته است. روش جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش مبتنی بر اطلاعات

اسنادی و ابزار گردآوری داده‌ها نیز اسناد و مدارک گذشته است. در پژوهش حاضر جامعه آماری، ۵۱ پژوهش منتشر شده (مقاله، پایان نامه، رساله) در پایگاه‌های اطلاعاتی علمی معتبر داخلی و خارجی بود که بر اساس کلیدواژه‌های تعریف شده و به منظور دستیابی به نمونه‌ای نظری که اشباع نظری را موجب شود، پیمایش شدند. برای جستجوی کلیدواژه‌ها محدوده زمانی ۱۳۸۰ الی ۱۴۰۰ در نظر گرفته شد. در زمینه نمونه‌گیری، ۲۹ مطالعه مرتبط با استفاده از رویکرد هدفمند انتخاب شد. مبنای روایی این پژوهش نظر متخصصان بوده است. برای سنجش پایایی در این پژوهش، از آزمون توافق کاپای کوهن استفاده شده است. شیوه انجام این پژوهش فراترکیب است. فراترکیب یکی از روش‌های فرامطالعه است. فرامطالعه یک تجزیه و تحلیل عمیق از کارهای پژوهشی انجام شده در یک حوزه خاص است. فرامطالعه به چهار بخش فرا تحلیل (تحلیل کمی یافته‌های پژوهش‌های گذشته)، فراترکیب (تحلیل کیفی یافته‌های پژوهش‌های گذشته)، فراروش (تحلیل روش‌شناسی پژوهش‌های گذشته) و فرانظریه (تحلیل نظریه‌های پژوهش‌های گذشته) تقسیم می‌شود. فرامطالعه اگر به صورت کیفی بر روی مفاهیم مورد استفاده در مطالعات گذشته انجام گیرد به نام فراسنتز یا فراترکیب شناخته می‌شود (زیمر، ۲۰۰۶؛ ۳۱۵). روش فراترکیب در بین پژوهش‌های فرامطالعه بیشترین کاربرد را دارد که ترکیبی تفسیری از یافته‌های کیفی ارائه می‌نماید، به گونه‌ای که نتیجه ترکیب، بیش از مجموع یافته‌های منابع مورد استفاده است (سندلوسکی و باروسو، ۲۰۰۷؛ ۸۶). فراترکیب به ترجمه مطالعات کیفی به یکدیگر و به فهم عمیق پژوهشگر برمی‌گردد. ترجمه‌ها تنها به تفسیرهای فردی اشاره نمی‌کند بلکه اختلاف بین مطالعات مختلف را معلوم و پژوهشگران را قادر می‌سازد تا هم‌زمان درک کنند که چه طور مطالعات مختلف به یکدیگر مرتبط هستند (بک، ۲۰۰۴). به طور کلی، فراترکیب نوعی مطالعه کیفی است که اطلاعات و یافته‌های مستخرج از مطالعات کیفی دیگر با موضوع مرتبط و مشابه را بررسی می‌کند. در نتیجه، نمونه مورد نظر برای فراترکیب، از مطالعات کیفی منتخب و بر اساس ارتباط آنها با سؤال پژوهش ساخته می‌شود.

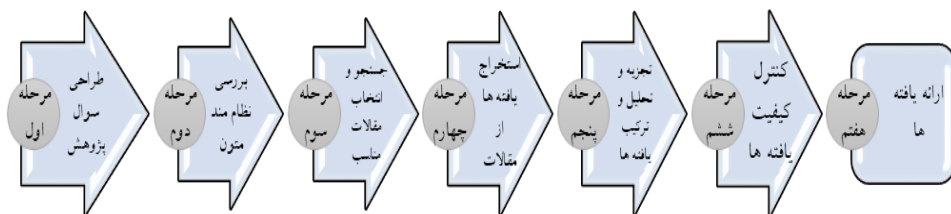
۱ Meta-synthesis

۲ Zimmer

۳ Sandelowski & Barroso

۴ Beck

(نوبلیت وهاری^۱، ۱۹۹۸؛ ۱۶۱). در این پژوهش از روش هفت مرحله‌ای فراترکیب سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷) به شرح شکل شماره (۱) استفاده شده است.

شکل (۱): مراحل هفت‌گانه پژوهش

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

ارائه یافته‌های منسجم در تحلیل کیفی و به‌ویژه در پژوهش حاضر مستلزم، حفظ و ارائه روند تولید یافته‌ها مبتنی بر روش فراترکیب منتخب است. در این بخش، یافته‌های هر مرحله مطابق با الگوی سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷) در هفت مرحله زیر ارائه می‌شود:

مرحله اول: تنظیم سوالات تحقیق: اولین گام در روش تحقیق فراترکیب، طرح سوالاتی است که پژوهشگر در فرآیند تحقیق خود به دنبال پاسخ به آنهاست. بنابراین سوالات پژوهش حاضر به صورت زیر مطرح می‌شود:

چه چیزی (**what**): با توجه به مطالعه ادبیات، مؤلفه‌های اصلی توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی ایران کدام است؟

چه جامعه‌ای (**who**): جامعه مورد مطالعه برای دستیابی به مؤلفه‌های توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی ایران کدام است؟

محدودیت زمانی (**when**): موارد فوق در چه دوره زمانی بررسی و جست‌وجو شده است؟

چگونگی روش (**how**): چه روشی برای فراهم کردن مطالعات استفاده شده است؟

مرحله دوم: بررسی نظام‌مند متون: در این پژوهش با استفاده از پایگاه‌های داده‌های اریک، ساینس دایرکت، اشپرینگر، اسکوپوس، الزویر، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پورتال پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، پایگاه مجلات تخصصی نور و سامانه نشریات کشور، معیارهای پذیرش و عدم پذیرش خاصی مدنظر بوده است که در جدول (۱) آورده شده است و برای جستجوی منابع و مقاله‌های پژوهش از واژه‌های کلیدی متنوعی استفاده شد، که در نهایت ۵۱ مقاله یافت شد.

جدول شماره ۱: معیارهای پذیرش و عدم پذیرش مقالات

معیارها و شرایط	معیار پذیرش مقالات	معیار عدم پذیرش مقالات
زبان پژوهش	فارسی-انگلیسی	غیر از زبان فارسی و انگلیسی
زمان انجام پژوهش	۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰	قبل از ۱۳۸۰
روش پژوهش	کیفی و آمیخته	غیر از کیفی و آمیخته
جامعه مورد مطالعه	آینده‌پژوهی در آموزش عالی	غیر از آینده‌پژوهی در آموزش عالی
شرایط مورد مطالعه	شرایط، آینده‌پژوهی در آموزش عالی ایران، الگوها و ابعاد آینده‌پژوهی در آموزش عالی	غیر از موارد ذکر شده
نوع مطالعه	مقالات چاپ شده در نشریات معتبر داخلی و خارجی	مطالب غیر علمی و مقالات نامعتبر و نظرات شخصی

مرحله سوم: جست‌وجو و انتخاب مقاله‌های مناسب: برای انتخاب مقاله‌های مناسب، بر اساس فرآیند نشان داده شده در شکل (۲)، پارامترهای متفاوتی مانند عنوان، چکیده، محتوا، دسترسی، محتوا و کیفیت روش پژوهش ارزیابی شده است. برای ارزیابی کیفیت پژوهش‌ها در این مرحله از ابزار برنامه مهارت‌های ارزیابی حیاتی (CASP) استفاده شده است؛ این روش با طرح ده سؤال کمک می‌کند تا دقت، اعتبار و اهمیت مطالعه کیفی پژوهش مشخص شود. منطق گزینش مقالات به این ترتیب است که با اعطای امتیاز به هر یک از شاخص‌ها از ضعیف (۱) تا عالی (۵) در هر یک از شاخص‌های ده‌گانه امتیازی داده می‌شود. سپس مقالات به ۵ طبقه عالی (۴۱ تا ۵۰)، خیلی خوب (۳۱ تا ۴۰)، خوب (۲۱ تا ۳۰)، متوسط (۱۰ تا ۲۱)، ضعیف (۰ تا ۱۰)

دسته‌بندی می‌شوند. ارزیابی انجام‌شده بر اساس ده معیار **CASP** نشان داد که ۴۲ درصد مقالات در سطح عالی، ۲۱ درصد در سطح خیلی خوب، ۱۷ درصد در سطح خوب، ۱۴ درصد در سطح متوسط و ۶ درصد مقالات نیز در سطح ضعیف بودند.

شکل شماره ۲: روند بازمینی و انتخاب منابع مرتبط

در نهایت پس از فرآیند روند بازمینی و انتخاب منابع مرتبط ۲۹ مقاله به‌عنوان مقاله نهایی منتخب مورد استفاده قرار گرفتند. منابع استفاده شده برای استخراج کدها در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول شماره ۲: پژوهش‌های انجام شده در حوزه آینده‌پژوهی در آموزش عالی

ردیف	نویسنده یا نویسندگان	سال	عنوان پژوهش	آدرس پژوهش (مجله یا دانشگاه)
۱	مهدی، رضا	۱۳۹۲	آینده‌پژوهی در آموزش عالی: شرایط و ویژگی‌های دانشگاه‌های سرآمد در آینده	فصلنامه سیاست‌پژوهی علم، فناوری و نوآوری رهیافت
۲	کشاوری، مهدی؛ یارمحمدیان، محمد	۱۳۹۶	محتوای برنامه درسی مبتنی بر توسعه آینده‌پژوهی در آموزش	دو فصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی

ردیف	نویسنده یا نویسندگان	سال	عنوان پژوهش	آدرس پژوهش (مجله یا دانشگاه)
	حسین؛ نادى، محمدعلی		عالی ایران: پژوهش کیفی	
۳	همتی، علیرضا؛ گودرزی محمدعلی؛ حاجیان، ابراهیم	۱۳۹۴	آینده‌پژوهی تجاری شدن آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران؛ ضرورت یا الزام!	آینده‌پژوهی مدیریت (پژوهش- های مدیریت)
۴	حسینی مقدم، محمد	۱۳۹۲	بین‌المللی شدن آموزشی عالی و آینده دانشگاه در ایران ۱۴۰۴	رساله دکتری، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، دانشکده علوم اجتماعی
۵	فلاحتی، نگار	۱۳۹۲	شناسایی تأثیر فناوری اطلاعات بر آموزش عالی با رویکرد آینده‌پژوهی	رساله دکتری، دانشگاه پیام نور، استان تهران، دانشکده فنی
۶	نیاز آذری، مرضیه	۱۳۹۳	تعیین مولفه‌های آینده‌پژوهی جهت طراحی مدل در آموزش عالی	آینده‌پژوهی مدیریت
۷	مهرآور گیگلو، شهرام	۱۴۰۰	آینده‌نگاری همکاری‌های علمی بین‌المللی در دانشگاه‌های دولتی کشور	رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی
۸	پروین، احسان	۱۴۰۰	آینده‌پژوهی فرایند جذب دانشجویان بین‌المللی و تدوین سناریو	رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی
۹	مهدی، رضا	۱۳۹۴	آینده‌شناسی آموزش عالی: راهبردها و پیامدهای سازگاری دانشگاه با محیط و جامعه	فرآیند مدیریت و توسعه
۱۰	بیگی ریزی، مریم؛ شاه طالبی، بدری؛ یارمحمدیان، محمدحسین	۱۳۹۷	شناسایی مولفه‌های شایستگی مدیران در دانشگاه آینده به منظور ارائه یک مدل مناسب برای دانشگاه‌های آزاد اسلامی	نوآوری‌های مدیریت آموزشی
۱۱	منتظر، غلامعلی؛ فلاحتی، نگار	۱۳۹۴	سناریونگاری آینده آموزش عالی ایران و کاربرد فناوری اطلاعات در آن	سیاست علم و فناوری
۱۲	فراستخواه، مقصود	۱۳۹۲	چارچوب مفهومی برای	پژوهش و برنامه‌ریزی در

ردیف	نویسنده یا نویسندگان	سال	عنوان پژوهش	آدرس پژوهش (مجله یا دانشگاه)
			برنامه‌ریزی مبتنی بر آینده‌اندیشی در دانشگاه	آموزش عالی
۱۳	کشاوری، مهدی؛ یارمحمدیان، محمدحسین؛ نادی، محمدعلی	۱۳۹۷	روش‌های تدریس مبتنی بر توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی ایران: مطالعه‌ای کیفی	پژوهش در برنامه درسی
۱۴	امین بیدختی، علی اکبر؛ رستگار، عباسعلی؛ نامنی، احمد	۱۳۹۴	آینده‌پژوهی تغییرات رویکردی آموزش عالی در توسعه سرمایه انسانی کشور؛ سناریویی محتمل برای افق ۱۴۰۴	پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی
۱۵	عبدی، حمید؛ میرشاه جعفری، سیدابراهیم؛ نیلی، محمدرضا؛ رجایی پور، سعید	۱۳۹۶	تبیین افق ۱۴۰۴ آموزش عالی ایران با استفاده از روش سناریونویسی	فصلنامه آموزش عالی ایران
۱۶	عبدی، حمید.	۱۳۹۷	تبیین برنامه‌درسی دانشگاهی متناسب با چشم‌اندازها و رسالت‌های آینده آموزش عالی ایران	رساله دکتری، دانشگاه اصفهان، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی
۱۷	الوانی، سید مهدی؛ مردانی، محمدرضا	۱۳۹۱	طراحی الگوی توسعه آموزش عالی ایران در افق چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور	برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی
۱۸	مهدی زاده، جمال؛ زارع، ساسان؛ عرب بافرانی، محمدرضا؛ امام زاده، رضا	۱۳۹۹	سناریونگاری آینده دانشگاه مطلوب در افق ۱۴۰۴	آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی
۱۹	پروانه، منیره؛ نیازآذری، کیومرث؛ عنایتی، ترانه	۱۴۰۰	آینده‌پژوهی راهبردی نوآورانه در ارتقاء آموزشی دانشگاه	تعالی بالینی
۲۰	یعقوبی، نورمحمد؛ دهقانی، مسعود، امیدوار، ملیحه	۱۳۹۶	آینده‌نگاری دانشگاه کارآفرین با استفاده از روش تلفیقی سناریو پردازی و تحلیل اثرات متقاطع در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی	مدیریت بهره‌وری (فرآسوی مدیریت)

ردیف	نویسنده یا نویسندگان	سال	عنوان پژوهش	آدرس پژوهش (مجله یا دانشگاه)
۲۱	صنیع جلال، مریم؛ حسینی مقدم، محمد	۱۳۹۹	نقش و جایگاه بین‌المللی شدن در آینده توسعه فناوری نانو در ایران	آینده‌پژوهی ایران
۲۲	صنیع جلال، مریم؛ حسینی مقدم، محمد	۱۳۹۹	بین‌المللی شدن آموزش عالی و آینده‌ی همگرایی کشورهای اسلامی	فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام
۲۳	گلدسته، اکبر	۱۳۹۵	ارائه مدل روند جذب دانشجوی در دانشگاه‌های غیر انتفاعی غیر دولتی در افق سند چشم- انداز ۱۴۰۴ براساس سه سناریو متفاوت و تحلیل محتوایی نتایج آن	رساله دکتری، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه شهید بهشتی
۲۴	مهدی، رضا	۱۳۹۲	آینده‌پژوهی در آموزش عالی	مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی
۲۵	طاهرزاد، محمدابراهیم؛ حسین زاده، بابک؛ فلاح، وحید	۱۳۹۷	ارائه مدل آینده‌پژوهی دانشگاه- ها (مطالعه موردی دانشگاه‌های استان مازندران)	سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت
۲۶	لشکری، نادیا؛ صالحی، محمد؛ ضامنی، فرشیده	۱۴۰۰	ارائه مدل آینده‌پژوهی جهت ارتقای کیفیت فعالیت‌های پژوهشی در دانشگاه‌های آزاد اسلامی استان مازندران	فصلنامه توسعه آموزش جندی شاپور
۲۷	امین بیدختی، علی اکبر؛ نامنی، احمد	۱۳۹۵	ارائه الگویی برای آینده‌پژوهی میان‌مدت در حوزه برنامه‌ریزی آموزشی	دوفصلنامه مطالعات برنامه ریزی آموزشی
۲۸	تقیپور کران، حسن؛ رضاپور درویش، فرشته	۱۳۹۲	آینده‌پژوهی آموزش، رهیافتی نوین در ارتقاء شاخص‌های نظام آموزش عالی.	آینده‌پژوهی
۲۹	رسول، صادق؛ امرایی، یوسف؛ چاه ستار، مجتبی؛ عباسی، عفت	۱۳۹۲	تغییر در برنامه‌های درسی بر مبنای آینده‌پژوهی	انجمن مطالعات برنامه درسی

مرحله چهارم: استخراج نتایج: در فرایند فراترکیب، به طور پیوسته مقالات منتخب و نهایی شده به منظور دستیابی به یافته‌های درون مطالعات، چندین بار بازخوانی شدند. در پژوهش حاضر اطلاعات مقاله‌ها بر اساس مرجع مربوط به هر مقاله شامل نام و نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار مقاله و اجزای هماهنگی بیان شده که در هر مقاله به آنها اشاره شده است، طبقه‌بندی شدند.

مرحله پنجم: تجزیه و تحلیل و تلفیق یافته‌های کیفی: هدف فراترکیب ایجاد تفسیرهای یکپارچه و جدید از یافته‌ها است. پژوهشگر در طول تجزیه و تحلیل موضوع‌ها یا تم‌هایی را جستجو می‌کند که در میان مطالعات موجود در فراترکیب پایدار شده‌اند. ساندلوسکی و باروسو (۲۰۰۶) این مورد را «بررسی موضوعی» می‌نامند. در این مرحله از پژوهش، ابتدا تمام عوامل استخراج شده از مطالعات پیشین، کد در نظر گرفته می‌شود و سپس با در نظر گرفتن مفهوم هر یک از این کدها، آن‌ها را در مفهومی مشابه دسته‌بندی می‌کنند. به این صورت پژوهشگر تم‌ها یا موضوعاتی (مفاهیم) را شکل می‌دهد و یک طبقه‌بندی را ایجاد می‌کند و طبقه‌بندی مشابه و مربوط را در موضوعی قرار می‌دهد که آن را به بهترین نحو توصیف می‌کند. تم‌ها اساس و پایه‌ای را برای ایجاد توضیحات و مدل‌ها، تئوری‌ها یا فرضیه‌های کاری ارائه می‌دهند. این مرحله که حساس‌ترین مرحله فراترکیب است، باید با دقت خاصی انجام شود. یافته‌های این گام مبنایی برای مدل نهایی پژوهش به‌شمار می‌روند و باید در ترکیب آنها دقت خاصی داشت. در پژوهش حاضر ابتدا تمام عوامل استخراج شده از مطالعات، به‌عنوان کد در نظر گرفته شد، سپس با در نظر گرفتن مفهوم هر یک از این کدها، آنها در یک مفهوم مشابه دسته‌بندی شدند. به این ترتیب مفاهیم (تم‌های) پژوهش شکل داده شد. در جدول (۲) مقوله‌بندی یافته‌ها ارائه شده است.

جدول شماره ۲: مقوله‌بندی یافته‌ها

مضمون اصلی	مضمون فرعی	کدهای استخراجی
آموزش	بازنگری برنامه درسی متناسب با نیازهای	تغییر سرفصل‌ها متناسب با نیازهای جامعه و شرایط منطقه‌ای / ناتوانی برنامه‌درسی موجود در مجهز کردن دانشجویان به مهارت‌های مورد نیاز، جهت زندگی و کار در دنیای آینده / توجه به جهت‌گیری آینده برنامه‌های درسی در تطابق با شرایط و نیازهای اساسی محیط بیرونی در

کدهای استخراجی	مضمون فرعی	مضمون اصلی
کنار محیط درونی/ توجه به مشارکت همگانی در فرایند انتخاب محتوا/ تغییر سرفصل‌ها با توجه به نیازهای امروز فراگیران/ طراحی برنامه‌های درسی سازگار با نیازهای صنعت و جامعه محلی/ حمایت برنامه‌ریزان درسی از دروس مهارت‌ورزی/ حمایت وزارت علوم از آموزش مهارت‌آموزی/ حمایت روسای دانشگاه‌ها از آموزش‌های مهارت‌ورزی/ تبدیل شدن دروس مهارت‌ورزی به یک مطالبه عمومی/ تعیین هدف‌های آموزشی دقیق و مبتنی بر نیاز/ بازنگری در نظام آموزشی مبتنی بر توسعه مهارت/ تناسب محتوای ارائه شده با نیازهای بازار کار/ بازنگری گروه‌های آموزشی.	جامعه	
کم کردن حجم برنامه‌های درسی از پیش تعیین شده/ جهت‌گیری نوین در برنامه‌های درسی آینده بخاطر کاهش کیفیت آموزش عالی/ بازنگری محتوای برنامه درسی با تاکید بر آینده‌پژوهی/ در نظر گرفتن آینده‌پژوهی به‌عنوان درس دو واحدی در رشته‌های مختلف/ کاربردی کردن محتوای برنامه‌های درسی/ پویایی و به‌روز بودن محتوای برنامه درسی/ تقویت حس کنجکاوی و توان تخصصی در محتوای برنامه‌درسی/ پیش‌بینی دانش، مهارت‌ها و نگرش‌ها در محتوای برنامه درسی/ تعریف دقیق آینده‌پژوهی در تهیه و تدوین محتوای برنامه‌درسی/ تناسب محتوا با مهارت‌های کارآفرینانه/ آماده کردن دانشجویان برای زندگی و شغل‌های آینده/ پرورش خلاقیت/ پرورش خودفرمانی/ پرورش آگاهی جهانی/ پرورش خطرپذیری.	به‌روز نمودن و آینده‌محوری در برنامه‌درسی	آموزش
سوق دادن شیوه‌های آموزش دانشگاهی به سمت مسئله‌محوری/ سوق دادن تکالیف، پروژه‌ها و امتحانات برخی از دروس از حالت انفرادی به گروهی/ استفاده از شیوه مباحثه در دروس نظری/ استفاده از روش‌های تشویقی در موقع دریافت بازخورد/ قرار دادن دانشجو در موقعیت‌های چندگانه در طراحی فرصت‌های یادگیری/ گرفتن امتحان در برخی دروس به‌صورت گروهی که موجب تعامل می‌شود/ خلق موقعیت‌های ابهام‌آمیز در طراحی فرصت‌های یادگیری/ بهره‌گیری بیشتر از شیوه‌های سقراطی و مباحثه در ارائه دروس نظری/ اتخاذ رویکرد مسئله‌محوری در طرح درس.	روش‌های تدریس	آموزش
توسعه همکاری بین دانشگاه و سازمان‌های آموزش مهارتی/ ارائه دادن پروژه‌های تجاری به دانشجویان سال آخر/ آموزش دانش به‌روز و دانش صنعتی/ آموزش فرآیند تجارت/ آموزش مهارت شغلی/ پرورش علاقمندی به دروس عملی/ پرورش روحیه کارآفرینی/ آگاهی نسبت به بازار کار جهانی و داخلی/ کاربردی و سودمند بودن دانش از منظر جامعه/ ارتباط دانشگاه با صنعت برای توسعه تجارت/ توسعه روابط متقابل و سه‌گانه صنعت، دانشگاه و جامعه/ ارائه خدمات دانش بنیان به جامعه/ افزایش نقش اقتصادی آموزش عالی/ تبدیل اقتصاد صنعتی به اقتصاد دانشی/ اقتصادی شدن آموزش عالی/ ورود موسسات چندملیتی و اقتصادی به آموزش عالی/ لزوم حرکت به سمت اقتصاد دانش بنیان/ توسعه دانش انعطاف‌پذیر و با مرزهای باز برای مشارکت در تولید دانش/ تجاری‌سازی برنامه‌های آموزشی، پژوهشی و خدمات اجتماعی.	اقتصادی‌شدن آموزش عالی	کارآفرینی

کدهای استخراجی	مضمون اصلی	مضمون فرعی
<p>لزوم ایجاد دانشگاه‌های نسل سوم و نسل چهارم/ دانشگاه معتبر، بهره‌ور، مشارکت‌جو و کارآفرین/ دانشگاه به‌عنوان نهاد خلاقیت و نوآوری/ آماده‌سازی دانشجو برای ورود به جامعه، بازار کار/ دانشگاه بمتابه یکی از مکان‌های تولید دانش و لزوم ارتباط و مشارکت دانشگاه با سایر مولدان دانش/ ایجاد و توسعه دانشگاه نسل سوم/ برگزاری دوره‌های مهارت‌آموزی در دانشگاه‌ها/ جذب هیأت علمی با رویکرد کارآفرینی/ تجاری‌سازی برنامه‌های آموزشی، پژوهشی و خدمات اجتماعی/ تأسیس دفاتر انتقال فناوری در دانشگاه/ هماهنگی و تقویت مراکز رشد دانشگاه/ هماهنگی و تقویت پارک‌های علم و فناوری/ تأسیس مراکز نوآوری در دانشگاه/ تأسیس مؤسسه کار و فناوری در پردیس/ تأسیس مرکز مشاوره شغلی دانشجویان/ تأسیس مراکز شتاب‌دهنده و تسهیل‌گر در پردیس/ تأسیس مراکز کسب‌وکار و مراکز کارآفرینی در دانشگاه/ تعامل عملیاتی با صنعت/ احداث دانشگاه مجاور صنعت/ تأسیس مراکز تحقیقات زایشی/ شرکت‌های کوچک و متوسط زایشی/ شرکت دانش بنیان متعلق به دانشگاه/ شرکت‌های کوچک و متوسط مجاور دانشگاه/ دفتر نمایندگی کارفرمایان در دانشگاه/ پشتیبانی دولت از کارآفرین شدن دانشگاه/ احساس مسئولیت جامعه به دانشگاه کارآفرین/ ایجاد دفتر ارتباط با صنعت در دانشگاه و صنعت/ تعامل پایدار با صنعت/ دانشگاه بهره‌ور، کیفی و کارآفرین.</p>	دانشگاه کارآفرین	کارآفرینی
<p>توسعه دوره‌های تحصیلی مشترک بین دانشگاهی/ پروژه‌های مشترک بین دانشگاه‌های داخلی و خارجی/ ارتباط و همکاری‌های بین‌المللی/ نیاز فزاینده به نیروی کار منعطف، دانشی و بین‌المللی/ جهانی شدن، منطقه‌ای شدن و بین‌المللی شدن آموزش عالی/ افزایش روابط خارجی دانشجویان/ ترویج شهروند جهانی/ آماده کردن دانشجویان برای عملکرد بهتر در جامعه جهانی/ تعاملات علمی بین‌المللی/ تقاضای داوطلبان خارجی برای ورود به آموزش عالی ایران/ وضعیت همکاری‌های بین‌المللی حوزه آموزش عالی بین دانشگاه‌های داخلی و خارجی/ تعاملات بین‌المللی ایران با سایر کشورهای جهان/ تولید مقالات مشترک علمی با سایر کشورهای جهان/ به رسمیت شناختن زبان علمی بین‌المللی در دانشگاه/ حضور دانشگاه در شبکه‌های علمی بین‌المللی/ برگزاری دوره‌های آموزشی مشترک با دانشگاه خارجی/ تبادل استاد، دانشجو و پژوهشگر/ نگاه بین‌المللی به علم و عالم در فرهنگ ایرانی/ حضور دانشگاه در رتبه‌بندی‌های بین‌المللی.</p>	بین‌المللی سازی دانشگاه	بین‌المللی شدن
<p>برگزاری دوره‌های مجازی مشترک بین دانشگاه‌های داخلی و خارجی/ امکانات سخت‌افزاری مناسب در زمینه فناوری و اینترنت/ گسترش دوره‌های آموزشی اینترنتی فراگیر موبک/ تأسیس دانشگاه‌های مجازی/ افزایش سواد فناوری در جامعه دانشگاهی/ یادگیری موبایلی و سیار/ دانشگاه در کلاس جهانی/ ورود موسسات مجازی و انتفاعی به صنعت آموزش عالی/ بازیگران جدید در آموزش عالی مانند مراکز مجازی آموزش عالی و محیط‌های نوین یادگیری/ توسعه کاربری فناوری اطلاعات و ارتباطات در کارکردهای دانشگاه/ رشد سریع فناوری اطلاعات/ تاثیر فناوری‌های نوین بر آموزش عالی.</p>	گسترش آموزش‌های آنلاین	فناوری

کدهای استخراجی	مضمون فرعی	مضمون اصلی
دسترسی به منابع اطلاعاتی/ دسترسی به مجلات آنلاین/ دسترسی اساتید، دانشجویان و پژوهشگران به پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر بین‌المللی / افزایش سرعت اینترنت و پهنای باند در پردیس دانشگاه/ توسعه فناوری بالادستی فناوری اطلاعات و ارتباطات و رسانه/ جریان آزاد مبادله اطلاعات و دانش و معنا/ توسعه شبکه‌های اساتید و دانشجویان داخلی و فراملی مبتنی بر IT/ توسعه ظرفیت‌های مربوط به فضای مجازی (در آموزش، نهادهای دانشگاهی، ساختارهای فیزیکی، منابع مطالعاتی، کتاب)/ شبکه‌ای شدن دانشگاه/ نظام اطلاعاتی کارآمد.	دسترسی به پایگاه‌های اطلاعاتی	فناوری
گسترش پژوهش‌های میان‌رشته‌ای/ انجام طرح‌های تحقیقاتی کارآفرینی/ اهداف پژوهشی کارآفرینانه/ پایان‌نامه و رساله‌های کاربردی/ تجاری‌سازی تحقیقات دانشگاهی/ ترغیب فعالیت‌های پژوهشی کاربردی/ ارائه تسهیلات و تشویقات برای فعالیت در حوزه کارآفرینی و نوآوری/ ارائه تسهیلات برای طرح‌های تحقیقاتی کارآفرینی/ تدوین اهداف و رسالت‌های پژوهشی کارآفرینانه/ گسترش مراکز تحقیقات زایشی/ تجاری‌سازی تحقیقات علوم انسانی/ بکار بستن نتایج تحقیقات در محیط واقعی و ارائه گزارش از نتایج آن.	کاربردی و تجاری‌شدن پژوهش	پژوهش
پایان‌نامه و رساله‌های هدفمند/ آینده‌نگری و مسئله محوری در پژوهش/ گسترش نهضت ترجمه و لزوم توجه به زبان دوم و سوم/ توسعه مهارت‌های پژوهشی، دانشجویان، اساتید/ تغییر سیستم آموزشی به سمت تربیت پژوهشگران/ سوق دادن رساله‌ها و پایان‌نامه‌های دانشجویی به سمت مسائل واقعی که محصل درک دانشجو باشد/ رویکرد پژوهش محور در دانشگاه‌ها به جای رویکرد آموزش محور صرف/ استقلال دانشگاه در پژوهش/ حمایت از تحقیقات پرریسک و طولانی/ تاکید بر پژوهش و تلاش خلاقانه/ توسعه مهارت‌های تحقیق و پژوهش/ بهبود روحیه مشارکت در پروژه‌ها و وظایف/ هدفمندی پژوهش.	هدفمندی پژوهش	پژوهش
توسعه مهارت‌های کارآفرینی فردی/ داشتن مهارت تجزیه و تحلیل و استدلال/ توانایی حل مسئله/ تفکر نظام‌مند/ اخلاق عمومی و حرفه‌ای/ مهارت‌های یادگیری/ نوآوری و خلاقیت/ آینده‌نگر/ جامعه‌پذیری/ توان بالا در تشخیص صحیح مسائل/ توان بالا در برقراری ارتباطات و کارگروهی در ابعاد فراسازمانی/ تفکر انتقادی/ مهارت کاربرد آموخته‌ها / مهارت‌های رایانه‌ای و نرم‌افزاری/ مهارت ارتباطی/ تغییرپذیری و انعطاف‌پذیری/ مهارت‌های زندگی و اجتماعی/ مهارت رهبری/ مهارت برنامه‌ریزی/ خطرپذیری/ دامنه تحمل بالا/ آزادگی/ واقع‌بینی/ اعتقادات.	توسعه فردی	منابع انسانی
نگرش نظام‌مند/ رسالت‌مدار/ دانش‌گرا/ مدیریت هزینه/ تحول‌گرا/ چابک/ عمل‌گرا/ سیاست‌گذار پیش‌رو/ معنویت‌گرا/ معمار منابع انسانی/ مشتری‌مدار/ رقابت‌گرا/ نوآور و مبدع/ تصمیم‌گیر فعال/ با فراست در حل مسئله/ تشخیص مسئله و یافتن مناسب‌ترین راه‌حل/ مهارت کارگروهی در ابعاد فراسازمانی/ مهارت بالای ارتباطی/ مدیریت مشارکتی، شفاف، انعطاف‌پذیر.	توسعه مهارت‌های مدیریتی	منابع انسانی
ساختار تصمیم‌گیری و مدیریتی متناسب با تحولات اجتماعی/ اصلاح ساختار تصمیم‌گیری و شیوه اداره امور دانشگاه/ تمرکززدایی در آموزش عالی/ تفویض اختیار به دانشگاه‌ها/ استقلال	ساختار	ساختاری

کدهای استخراجی	مضمون فرعی	مضمون اصلی
<p>دانشگاهی/ نهادینه‌شدن آینده‌پژوهی در خط‌مشی‌گذاری‌های آموزش عالی / نهادینه‌شدن آینده‌پژوهی در تصمیم‌گیری‌های دانشگاه/ مشارکت و درگیری اعضای هیات علمی، دانشجویان و کارکنان در برنامه‌های دانشگاه/ خود آیینی و خودراهبری و خود تنظیمی دانشگاه/ مقررات‌زدایی و سلسله مراتب‌زدایی در دانشگاه و تحوّل ساختاری آن در جهت تسهیل‌گری و مشارکت و تعامل/ استقرار نظام مؤثری در دانشگاه برای جلب اعتماد و انگیزش و مشارکت دانشگاهیان/ تحولات حوزه حکمرانی مانند تمرکززدایی، تفویض اختیار و استقلال دانشگاهی/ عدم سیطره سیاست و ایدئولوژی دولتی و رسمی بر آموزش عالی و نظام علمی، سیاسی نشدن پست ریاست دانشگاه/ مدیریت حرفه‌ای دانشگاه و شایسته‌گرایی/ اصلاح ساختار تصمیم‌گیری و شیوه اداره امور دانشگاه/ ایجاد ساختارها و فرصت‌های یادگیری منعطف، مجازی و مادام‌العمر/ باز تعریف استقلال و آزادی علمی هماهنگ با اهداف گروه، دانشگاه و جامعه.</p>	<p>انعطاف‌پذیر</p>	
<p>سازگاری و انطباق دانشگاه با محیط در حال تغییر/ تربیت شهروندان فرهیخته با صلاحیت علمی و حرفه‌ای و مسئولیت اجتماعی/ توسعه روابط علم و جامعه و همکاری با صنعت و دولت/ دانشگاه در خدمت توسعه محلی و ملی/ تحوّل سازمان، ارزش‌ها و چشم‌انداز دانشگاه همسو با نیازهای تحوّل یافته جامعه/ مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی/ تغییر ترکیب و تنوع دانشجویان و دریافت‌کنندگان خدمات از دانشگاه/ هماهنگی با پدیده جهانی‌شدن/ خدمت به جامعه محلی و ملی .</p>	<p>دانشگاه سازگار شونده</p>	<p>سازگاری</p>

مرحله ششم: حفظ کنترل کیفیت: در روش فراترکیب، پژوهشگر رویه‌های زیر را برای حفظ و کنترل کیفیت مطالعه خود در نظر می‌گیرد:

۱. در کل فرآیند پژوهش، پژوهشگر می‌کوشد با فراهم کردن توضیحات روشن و دقیق برای گزینه‌های موجود در پژوهش گام‌های اتخاذ شده را بردارد؛

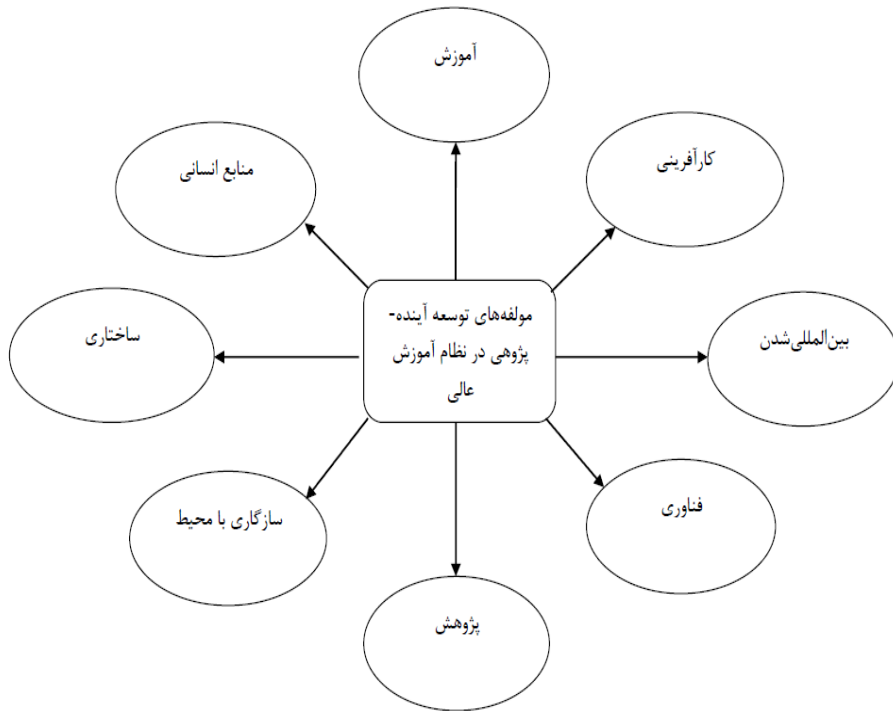
۲. پژوهشگر هر دو روش جستجوی برخط و دستی را به کار می‌گیرد تا پژوهش‌های مرتبط را پیدا کند؛

۳. پژوهشگر، روش‌های کنترل کیفیت استفاده شده در مطالعه‌های اصلی را به کار می‌گیرد.

در این پژوهش، تقریباً از تمامی روش‌های اشاره شده در بالا جهت ارزیابی کیفیت پژوهش استفاده شد. بر اساس نظر سندلوسکی و باروسو، در پژوهش‌های فراترکیب کیفی، روایی توصیفی یعنی تشخیص تمامی گزارش‌های تحقیقات مرتبط با موضوع و شناسایی و توصیف اطلاعات هر

کدام از گزارش‌های موجود در مطالعه. روایی تفسیری در پژوهش‌های فراترکیب کیفی مربوط به پژوهشگران ثانوی است که گزارش‌های موجود در مطالعه را جمع‌بندی کرده و می‌نگارند. روایی نظری در فراترکیب، در درجه اول به اعتبار روش بر می‌گردد که برای ایجاد یکپارچگی نتایج در پیش گرفته شده است و در گام بعد یکپارچگی خود نتایج یا به عبارتی تفسیر محقق از یافته‌های پژوهشگران پیشین می‌پردازد (سندلوسکی و باروسو، ۲۰۰۷؛ ۱۶۳). در این پژوهش برای روایی توصیفی سعی شده است حتی‌الامکان بیشترین تعداد مقاله‌های مرتبط شناسایی و گردآوری شود. برای تعیین پایایی از روش توافق بین دو مفسر و کدگذاری کیفی استفاده شد بدین صورت که علاوه بر محقق که کدگذاری اولیه را انجام داده است، محققان دیگری نیز به کدگذاری یافته‌ها پرداختند. نزدیک بودن این شش کدگذاری توافق بین محققان را نشان می‌دهد و نشان دهنده پایایی است. و برای محاسبه میزان توافق از ضریب کاپا در نرم‌افزار **spss** استفاده شد که مقدار آن ۰/۷۶ به دست آمد که نشان‌دهنده پایایی قابل قبول است. همچنین برای بررسی روایی پژوهش نیز یافته‌ها در اختیار ۶ نفر از خبرگان و مفسران تحقیق کیفی قرار گرفت. آنها پس از بازنگری فرایند مطالعه، نتایج کیفی را مورد مطالعه قرار دادند.

مرحله هفتم: ارائه یافته‌ها: در گام نهایی فرایند فراترکیب، یافته‌های حاصل از مراحل پیشین ارائه می‌شود. در این مرحله یافته‌های حاصل از مراحل قبل در قالب یک مدل مفهومی ارائه می‌شود. در این پژوهش بر اساس نتایج تحلیل، ۱۴ مضمون فرعی، ۸ مضمون اصلی و ۲۲۰ کد شناسایی و آزمون کیفیت آن‌ها تأیید شد. مدل مفهومی مولفه‌های توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی کشور در شکل (۳) ارائه شده است. الگوی ارائه‌شده در این پژوهش در حقیقت اجماع نظریات ارائه‌شده در قالب یک مجموعه واحد است که دیدگاه جامع و کلی گرایانه‌ای به توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی می‌دهد.

شکل (۳): الگوی مفهومی مولفه‌های توسعه آینده پژوهی در نظام آموزش عالی کشور

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

سهم بیشتر تولید علم، روی دوش دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی است؛ اگر در این حوزه مشکلاتی (به لحاظ مدیریت و ساختار دانشگاه‌ها، آزادی علمی و استقلال دانشگاهی، تعدد متولیان آموزش عالی) وجود داشته باشد، آینده علم نگران‌کننده خواهد بود؛ متأسفانه در سال‌های اخیر نظام آموزش عالی کشور با چالش‌ها و مشکلات متعددی روبرو بوده است؛ اشتغال دانش‌آموختگان، ارتباط دانشگاه و صنعت، افزایش کمی آموزش عالی بدون توجه به کیفیت، آزادی علمی، استقلال دانشگاهی و عدم تطابق برنامه‌های درسی با نیازهای دانشجویان و بازار کار، مسئله کیفیت، عدم ارتباط کافی بین دانشگاهیان و سیاست‌گذاران، عدم توجه کافی دانشگاه‌ها به مشکلات حاد اجتماعی مثل تغییر اقلیم، بحران آب، محیط‌زیست، الگوهای سبز و کاهش آلودگی، عدم توجه دانشگاه‌ها به مسئولیت اجتماعی، ضعف همکاری‌های بین‌المللی دانشگاه‌ها،

ضعف ارتباط دانشگاه و جامعه از جمله چالش‌هایی هستند که نظام آموزش عالی کشور در دوران معاصر با آنها مواجه است؛ عوامل مذکور باعث شده است که رشد و تولید علم و تبدیل علم به فناوری در کشور نگران‌کننده باشد. ریشه این مشکلات و چالش‌ها به عدم وجود تفکر آینده‌نگری در تصمیم‌گیری‌های سیاستی سیاست‌گذاران دولتی، علمی و مدیران آموزش عالی کشور مربوط می‌شود. همچنین عدم پیوند و هماهنگی بین سیاست‌های علمی با سیاست‌های تدوین‌شده در حوزه‌ی فناوری، نوآوری و صنعت و همچنین وجود تعدد مراکز تصمیم‌گیری در بخش آموزش عالی و مغفول‌ماندن مقوله‌ی آینده‌نگری در تصمیمات کلان سیاستی، سیاست‌گذاری بخش دولتی موجب شده است که دانشگاه‌ها به‌عنوان متولیان اصلی تولید علم در جامعه دیگر پویایی لازم را نداشته باشند و دچار افت و بحران علمی شوند و آینده علم در کشور دچار بحران شود که این خود عاملی مهم و هشداردهنده‌ای برای سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران دولتی و آموزش عالی است که تا به ضرورت تفکر آینده‌نگری و استفاده از روش‌های آینده‌پژوهی در تصمیمات کلان سیاستی پی ببرند.

با عنایت به نکات ذکر شده، پژوهش حاضر به‌منظور شناسایی مولفه‌های توسعه آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور در قالب فراترکیب در حوزه پژوهش‌های کیفی انجام شده است. این پژوهش یکی از اولین پژوهش‌هایی است که به‌صورت جامع و گسترده به شناسایی مولفه‌های آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی از طریق سنتز مطالعات انجام‌شده، پرداخته است و بیش جدید، جامع، دقیق و ارزشمندی در این زمینه با درک عمیق از ماهیت آن ارائه کرده است که می‌تواند در گسترش آینده‌پژوهی در آموزش عالی مؤثر باشد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مولفه‌های توسعه آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور از هشت مولفه کلیدی: آموزش، کارآفرینی، بین‌المللی‌شدن، فناوری، پژوهش، منابع انسانی، ساختاری و سازگاری با محیط تشکیل شده است. در زیر هر یک از مولفه‌ها به‌صورت جداگانه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

آموزش: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد یکی از مولفه‌های کلیدی در راستای توسعه مفهوم آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور نهادینه‌شدن آینده‌پژوهی در ساختار آموزشی و برنامه-

های درسی نظام آموزش عالی کشور است. با توجه به اینکه هنوز مفهوم آینده‌پژوهی در دانشگاه‌های کشور مورد توجه ویژه قرار نگرفته است و مبانی آینده‌پژوهی در واحدهای رسمی دروس دانشگاهی به صورت جامع مورد توجه قرار نگرفته است، بنابراین ضروری است که ظرفیت‌سازی لازم جهت استفاده از آینده‌پژوهی در دروس دانشگاهی فراهم شود و آینده‌پژوهی در برنامه‌ها و محتوای درسی مدنظر قرار گیرد. در این راستا می‌توان با تغییر و بازنگری سرفصل‌های درسی با تاکید بر آینده‌پژوهی، مباحث آینده‌پژوهی را متناسب با نیازهای آینده فراگیران در برنامه‌های درسی جای داد؛ چرا که برنامه‌های درسی موجود در آماده کردن دانشجویان برای به دست آوردن مهارت‌های مورد نیاز جهت زندگی و کار در دنیای متغیر آینده ناتوان بوده است. همچنین جهت افزایش سواد آینده‌پژوهی دانشجویان می‌توان درس دو واحدی در رشته‌های مختلف با عنوان درس آینده‌پژوهی در نظر گرفت.

کارآفرینی: یافته‌ها نشان داد که مقوله کارآفرینی مولفه‌ی دیگری است که می‌تواند در توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی کشور موثر واقع شود. به طور کلی از زمان تأسیس دانشگاه تا به امروز دانشگاه‌ها را در چهار نسل تقسیم‌بندی کرده‌اند. در این بین، نسل سوم دانشگاه‌ها علاوه بر حفظ ماموریت‌های دانشگاه نسل اول (آموزش) و نسل دوم (پژوهش) ماموریت جدید سودمندی دانش و خلق ارزش‌های جدید اقتصادی را مبنای سیاست‌ها و برنامه‌های خود قرار می‌دهد و کارآفرینی مهم‌ترین ویژگی دانشگاه نسل سوم است. اما دانشگاه نسل چهارم برخلاف نسل‌های قبلی صرفاً در خدمت جامعه و یا رشد اقتصادی نیست، بلکه همانگونه که پاولوسکی (۲۰۰۹) بیان می‌کند، روندها و سیاست‌های توسعه‌ای محلی و منطقه‌ای را رهبری می‌کند؛ سرمایه‌های فکری و تغییرات محیطی را مدیریت می‌کند و آینده خود و جامعه را شکل می‌دهد. این دانشگاه نه تنها مسائل و چالش‌های خود را رهبری می‌کند، بلکه مسئله‌یابی و پاسخگویی به مسائل و چالش‌های جامعه و سایر نهادهای اجتماعی نیز از ماموریت‌های آن است. در این راستا مفهوم کارآفرینی برای توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی کشور ضروری به نظر می‌رسد.

بین‌المللی شدن: یافته‌ها نشان داد که بین‌المللی کردن آموزش عالی یکی دیگر از مولفه‌های اصلی توسعه آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور است. با توجه به افزایش نرخ تغییر در

جامعه و ظهور عصر دانش و با هدف خلق آینده مطلوب، آینده‌پژوهی، امروزه برای افراد، سازمان‌ها، نهادها و جوامع به یک الزام تبدیل شده است. همچنین هماهنگی با جریان کلی تغییرات در جهان، آینده‌پژوهی در آموزش عالی نیز به‌عنوان یکی از پیش‌نیازهای اصلی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی بلندمدت نظام دانشگاهی ضروری شده است. دانشگاه‌های ایران نیز در مواجهه با دانشگاه‌های معتبر جهانی برای حفظ و بقا و اثربخشی ملی ناگزیر از رویارویی هوشمندانه با رویدادهای پیش‌رو و اتخاذ رویکردی بین‌المللی هستند. در این راستا آموزش عالی ایران برای حضور موثر در شبکه‌های علم و فناوری بین‌المللی و جذب سهم بیشتری از بازارهای بین‌المللی در آینده نیازمند این است که به سمت بین‌المللی‌سازی حرکت کند.

فناوری: یافته‌ها همچنین نشان داد که گسترش فناوری ارتباطات و اطلاعات عامل مهم دیگری در جهت گسترش آینده‌پژوهی در آموزش عالی کشور است. با ظهور و توسعه فناوری اطلاعات، روند جهانی شدن با شتابی بیشتر با محور عنصر اطلاعات در حال گسترش است. این پدیده دیری نپایید که عرصه‌های اقتصادی، تجاری و سیاسی کشورها را نیز با توسعه تجارت الکترونیک و ایجاد دولت الکترونیک متأثر ساخت. بی‌شک یکی از مهم‌ترین دستاوردهای توسعه فناوری اطلاعات، تحوّل در عرصه آموزش است. کلاس‌های مجازی، مدارس مجازی، مدارس هوشمند و دانشگاه مجازی، به‌طورکلی یادگیری الکترونیکی از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های قابل‌اتکا برای توسعه این مهارت‌هاست. امروزه گسترش فناوری اطلاعات به‌ویژه اینترنت، به‌عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از جهانی شدن، مزایای فراوانی برای آموزش عالی به همراه آورده است.

پژوهش: یافته‌های پژوهش نشان داد که پژوهش مولفه‌ی دیگری است که باید در توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی مورد توجه جدی قرار گیرد. یکی از مأموریت‌های اصلی دانشگاه مأموریت پژوهشی آن است. در این راستا هدفمند کردن پژوهش‌های دانشگاهی و رساله‌های دانشجویی و نیز پیوند دادن پژوهش‌های دانشگاهی با صنعت و نیاز جامعه، می‌تواند موثر واقع شود.

منابع انسانی: مولفه منابع انسانی یکی از کلیدی‌ترین مولفه‌ها برای توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی است. منابع انسانی کارآمد و دارای قدرت تشخیص مسائل با توان بالا در آینده

می‌تواند دانشگاه را در مسیر رشد و توسعه هدایت کند و دانشگاه‌هایی که دارای نیروی انسانی کارآمد و آینده‌نگر هستند، به راحتی می‌توانند بحران‌های آینده را پیش‌بینی کرده و برای هر یک از عدم قطعیت‌های آینده دانشگاه راهکاری ارائه دهند. تدوین چشم‌انداز برای آموزش عالی و پیش-بینی خطرات احتمالی و گرفتن تصمیمات آینده‌نگرانه و برنامه‌ریزی برای رسیدن به اهداف در آموزش عالی تنها از طریق تربیت مدیران و نیروی انسانی کارآمد امکان‌پذیر است. همچنین مدیران با تفکر آینده‌نگر، عاملی اثرگذار بر روندها، رویدادها، اقدامات و تصاویری هستند که ممکن است آینده‌های متمایزی پدید آورند و نیروی مکانیکی را به نیروی رانشی تبدیل کنند. مدیران آینده‌نگر به‌عنوان کاتالیزور عمل می‌کنند و موجب بهره‌وری کارکنان و کل دانشگاه می‌شوند. از شیوه و الگوهای مناسبی برای سیاست‌گذاری در سطوح عالی تصمیم‌گیری مبتنی بر آینده در طراحی و رهبری استفاده می‌کنند.

ساختاری: مولفه دیگری که برای توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی در پژوهش حاضر شناسایی شد. مربوط به عوامل ساختاری است. انعطاف‌پذیری در ساختار دانشگاه و همچنین به‌کارگیری مدیران با تفکر آینده‌نگر در ساختار دانشگاه‌ها می‌تواند در راستای توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی کشور موثر واقع شود.

سازگاری با محیط: سازگاری و انطباق با محیط متغیر اصلی‌ترین مولفه در تداوم حیات اثربخش و سازنده نظام آموزش عالی در آینده است. دانشگاه منفعلی که قادر به حل مسائل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و بحران‌های زیست محیطی جامعه محلی خود نباشد، دانشگاه کیفی و سازگار شونده نخواهد بود و به لحاظ کارکردی وجود موثری نخواهد داشت و برای توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی نیازمند دانشگاه‌هایی دارای قدرت تعامل و تعادل پویا با محیط ملی، منطقه‌ای و جهانی هستیم که از آنها با عنوان دانشگاه سازگار شوند یاد می‌شود. بنابراین سازگاری و انطباق دانشگاه با الزامات و نیازهای سیال، دایما نو شوند و در حال تحوّل جامعه در ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی، فرهنگی و فناوری از مهم‌ترین الویت‌های نظام آموزش عالی در آینده خواهد بود. مهم‌ترین نگرانی در مورد آینده دانشگاه مسئله سازگاری دانشگاه با محیط پیرامونی است.

پژوهش حاضر اگرچه از روش پژوهشی مناسبی برخوردار بوده است، اما از محدودیت‌هایی نیز برخوردار است از جمله اینکه تجزیه و تحلیل اطلاعات بر اساس مطالعه مجموعه‌ای از ۲۹ مقاله‌ای که به شیوه هدفمند انتخاب شده صورت گرفته درحالی که مقالات دیگری نیز وجود داشته که در این پژوهش مورد استفاده قرار نگرفته است. محدودیت دیگر نیز کمبود مطالعات داخلی مرتبط با این پژوهش بوده است؛ با عنایت به یافته‌های این پژوهش به منظور تقویت و توسعه آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور برای رسیدن به وضعیت مطلوب، پیشنهادها و توصیه‌های کاربردی این پژوهش به شرح زیر است:

- بازنگری برنامه‌های درسی رشته‌های تحصیلی با تاکید بر رویکرد آینده‌پژوهی؛
- توسعه منابع انسانی دانشگاه، برای کار در محیط متغیر و پیچیده؛
- برگزاری همایش، نشست‌ها و کنفرانس‌های مرتبط با آینده‌پژوهی در راستای افزایش سواد آینده‌پژوهی اعضای هیئت علمی، دانشجویان و کارکنان دانشگاه؛
- تمرکززدایی در ساختار دانشگاه و تفویض اختیارات بیشتر به دانشگاه‌ها؛
- راه‌اندازی مراکز آینده‌پژوهی در دانشگاه‌ها؛
- بهبود و ارتقای نگرش سیاست‌گذاران و مدیران دانشگاه نسبت به آینده‌دانشگاه؛
- طراحی و اجرای برنامه‌های راهبردی برای مطالعات آینده‌پژوهی در دانشگاه‌های کشور؛
- بهسازی ساختار اداری، مالی، مدیریتی و اجرایی دانشگاه‌ها برای بهره‌مندی بیشتر از مزایای آینده‌پژوهی؛
- فراهم‌سازی فرصت‌های پژوهشی با ابعاد آینده‌نگری در دانشگاه‌ها، توسعه نشریات و مجلات بین‌المللی آینده‌پژوهی در دانشگاه‌ها و سیاست‌های ترفیع و ارتقا برای فعالیتهای متناسب با رویکرد آینده‌پژوهی اعضای هیأت علمی؛
- بسترهای مناسب برای استفاده از ظرفیت‌های فناوری ارتباطات و اطلاعات در دانشگاه‌ها و تاکید بر بهره‌جویی از مزایای فناوری ارتباطات و اطلاعات در راستای توسعه آینده‌پژوهی در نظام آموزش عالی کشور از طریق: توسعه و تقویت

زیرساخت‌های فناوری در پردیس‌های دانشگاه‌ها، افزایش سرعت اینترنت و پهنای باند در پردیس دانشگاه جهت سهولت دسترسی دانشجویان و اساتید به یافته‌های تحقیقاتی جدید؛ ایجاد ارتباط شبکه‌ای میان دانشگاه‌ها؛ تقویت همکاری‌های مجازی (مانند، ویدیو کنفرانس‌ها)؛ تشویق و حمایت از اساتید و دانشجویان برای حضور در شبکه‌های علمی بزرگ؛ توسعه ارتباط و همکاری بین دانشگاه‌های داخل با خارج از طریق ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی و افزایش سطح سواد فناوری در جامعه دانشگاهی؛

- بهره‌گیری از تجارب دانشگاه‌های موفق جهان در زمینه آینده‌پژوهی؛
- بهره‌گیری از روش‌های تلفیقی آینده‌پژوهی در مطالعات حوزه آموزش عالی؛
- تعمیق آینده‌پژوهی به تمامی سطوح تصمیم‌گیری و اجرایی دانشگاه.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- بیدختی، علی اکبر؛ رستگار، عباسعلی؛ نامنی، احمد (۱۳۹۴)، آینده‌پژوهی تغییرات رویکردی آموزش عالی در توسعه سرمایه انسانی؛ سناریویی محتمل برای افق ۱۴۰۴، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، سال ۲۱، شماره ۳، صص ۳۱-۵۵.
- پروانه، منیره؛ نیازآذری، کیومرث؛ عنایتی، ترانه (۱۴۰۰)، آینده‌پژوهی راهبردی نوآورانه در ارتقاء آموزشی دانشگاه‌ها، *تعالی بالینی*، دوره ۱۱، شماره ۲، صص ۱۱-۲۳.
- پروین، احسان (۱۴۰۰)، آینده‌نگاری سیاست‌ها و فرآیندهای پذیرش دانشجویان بین‌المللی در دانشگاه‌های دولتی ایران، *رساله دکتری مدیریت آموزش عالی*، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی تهران.
- عبدی، حمید؛ میرشاه جعفری، سیدابراهیم؛ نیلی، محمدرضا و رجایی پور، سعید (۱۳۹۶)، تبیین افق ۱۴۰۴ آموزش عالی ایران با استفاده از روش سناریونویسی، *فصلنامه علمی پژوهشی آموزش عالی ایران*، سال ۹، شماره ۴، صص ۱-۲۷.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۹۲)، چارچوب مفهومی برای برنامه‌ریزی مبتنی بر آینده‌اندیشی در دانشگاه، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، شماره ۶۹، صص ۱-۲۶.
- کشاورزی، مهدی؛ یارمحمدیان، حسین؛ نادی، محمدعلی (۱۳۹۶)، محتوای برنامه درسی مبتنی بر توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی ایران: پژوهش کیفی، *دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی در آموزش عالی*، سال ۸، شماره ۱۶، صص ۱۱۹-۱۳۸.
- گلداسته، اکبر (۱۳۹۶)، آینده‌نگاری در آموزش عالی: مبتنی بر روش سناریو نویسی، تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
- مالکپور، کامران؛ سنجرى، سجاد (۱۳۹۳)، آینده‌پژوهی در آموزش عالی: بررسی نقش دانشگاه و دانشگاهیان (با تأکید بر نقش نوآوری)، *فصلنامه مطالعات آینده‌پژوهی*، سال ۳، شماره ۹، صص ۹۰-۱۱۳.
- مرزوقی، رحمت الله (۱۳۹۳)، بررسی رابطه بین کیفیت تجارب یادگیری با رشد توانایی آینده‌پژوهی دانشجویان، گام‌های توسعه در آموزش پزشکی، *مجله مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی*، سال ۱۱، شماره ۲، صص ۱۳۱-۱۳۸.
- مهدی‌زاده، جمال؛ زارع، ساسان؛ عرب بافرانی، محمدرضا و قاسمی‌امام‌زاده، رضا (۱۳۹۹)، سناریونگاری آینده دانشگاه مطلوب در افق ۱۴۰۴، *نشریه علمی آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی*، سال ۱، شماره ۲، صص ۳۵-۶۹.
- مهرآور گیگلو، شهرام (۱۴۰۰)، آینده‌نگاری همکاری‌های علمی بین‌المللی در دانشگاه‌های دولتی ایران،

رساله دکتری مدیریت آموزش عالی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی
تهران.

ب. منابع انگلیسی

- Beck, C. T. (2002). A meta-synthesis of qualitative research. *MCN: The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 27(4), 214-221.
- Conway, M. (2001). The Swinburne experience: Integrating foresight and strategic planning. *Scenario and Strategy Planning*, 3(4), 12-16.
- Inayatullah, S. (2005). *Questioning the future: Methods and tools for organizational and societal transformation*. Taipei, Taiwan: Tamkang University Press.
- Noblit, G. W., & Hare, R. D. (1988). **Meta-ethnography: Synthesizing qualitative studies** (Vol. 11). sage.
- Nikooye, M., Darvishi, F., Fazli, S., & Keshavarz Tork, E. (2021). Providing an Integrated Strategic Foresight Evaluation Process Model at National Level with an Interpretive Structural Modeling Approach. *Journal of Iran Future Studies*, 5(2), 1-33.
- Meissner, D., Gokhberg, L., & Sokolov, A. (Eds.). (2013). **Science, technology and innovation policy for the future: potentials and limits of foresight studies**. Springer Science & Business Media.
- Pawłowski, K. (2009). The 'fourth generation university' as a creator of the local and regional development. *Higher Education in Europe*, 34(1), 51-64.
- Sandelowski, M., & Barroso, J. (2007). **Handbook for synthesizing qualitative research Springer Publishing Company**. New York.
- Zimmer, L. (2006). Qualitative meta-synthesis: a question of dialoguing with texts. *Journal of advanced nursing*, 53(3), 311-318.

